

A MAGYAR NYELVŰ (VERBÁLIS) SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA DISZCIPLINÁRIS KERETÉNEK NÉHÁNY ASPEKTUSA

PETŐFI S. JÁNOS

0. Ebben a rövid írásban – azzal a szándékkal, hogy a jelen kötet felépítéséhez integratív keretet vázoljak – a magyar nyelvű (verbális) szövegek *szemiotikai szövegtana diszciplináris környezetének* néhány aspektusát kívánom röviden érinteni. Jóllehet szemiotikai szövegtanként kizárólag a *szemiotikai textológiát* tárgyalom, ez nem tekinthető a probléma leszűkítésének, mert meggyőződésem szerint a (verbális) szövegek szövegjelentésre is tekintettel lévő vizsgálatához bármely szövegtannak rendelkeznie kell mindazokkal az alaptulajdonságokkal, amelyekkel a szemiotikai textológia rendelkezik.

A szemiotikai textológia diszciplináris környezetét az 1. táblázat mutatja. Ahhoz, hogy az ebben a táblázatban megnevezett diszciplinák egymáshoz viszonyított globális kapcsolatait világosan láthassuk, a táblázatból létrehozható következő két 'hengerpalást'-ot kell elképzelnünk:

- (a) az egyik úgy jön létre, hogy a táblázatot egy *függőleges* tengely körül formáljuk palásttá,
- (b) a másik úgy, hogy a palástot egy *vízszintes* tengely körül hozzuk létre.

1. Mielőtt a szemiotikai textológia e két paláston belüli kapcsolataihoz – amelyek közül az elsőket 'horizontális', a másodikokat 'vertikális' kapcsolatoknak nevezhetjük – néhány megjegyzést fűznék, a '*verbális szöveg*' terminus célszerű értelmezésének kérdéssel kívánok foglalkozni – amihez mindenekelőtt a 'nyelvi rendszer' és a 'nyelvi rendszer (elemeinek) használata' terminusok értelmezését kell tisztázni.

A *nyelvi rendszer* egységei egy saussureiánusnak nevezhető elméleti keretben a *fonémák, morfémák, szavak és szintagmák* (a *mondatok* azonban nem!), egy chomskyánusnak nevezhetőben az előző sor elemeihez társulnak a *mondatok* is.

A saussureiánus elméleti keretben a mondatok a *nyelvhasználat* körébe tartozó egységek, a chomskyánusiban a *nyelvi rendszer* körébe; bizonyos egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi keretben a rendszer „mondat” nevű egységének a használatban a „megnyilatkozás” nevű egység felel meg.

MAKRO-SZÖVEGTUDOMÁNYOK a magyar nyelvű szövegek szövegtípus-specifikus makrodiszciplinái		
A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLINÁI <i>POÉTIKA</i> <i>VERSTAN</i> <i>NARRATIVIKA</i> <i>RETORIKA</i> <i>STILISZTIKA</i> <i>ESZTÉTIKA</i>	A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA	A MAGYAR NYELV NYELVÉSZETE <i>A magyar nyelv rendszerének nyelvészete:</i> a mondattömbök tana (?) az összetett mondatok tana az egyszerű mondatok tana szintagmatan szótan/morfématan hangtan <i>A magyar nyelv rendszere elemei használatának nyelvészete</i> <i>A magyar nyelv szövegeinek nyelvészete:</i> az önálló jelentésű szavak, a névelők, a névmások, a kötőszavak, a toldalékok, az igeidők és igemódok, az egyeztetés, a szórend, a prozódia stb. szövegnyelvészete.
<hr/> ÁLTALÁNOS POÉTIKA VERSTAN NARRATIVIKA RETORIKA STILISZTIKA ESZTÉTIKA	<hr/> ÁLTALÁNOS SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA	<hr/> ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET
AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLINÁI filozófia, pszichológia, szociológia/antropológia, szemiotika, kommunikációelmélet, a formális metodológiák diszciplinái, az empirikus metodológiák diszciplinái, X		

1. táblázat

Tegyük fel, hogy a *szövegeket* mondat nagyságrendű önálló elemek láncából álló – ezeknek az elemeknek a szintje fölött elhelyezkedő – komplex egységekként kívánjuk értelmezni. Hová sorolhatók/sorolandók az így értelmezett szövegek: a rendszerhez, vagy a rendszer használatához? Ez a kérdés a fenti megkülönböztetésnek megfelelően a következő két kérdésre bontható.

- (1) Kiterjeszhető-e a chomskyánusnak nevezhető elméleti keret 'nyelvi rendszer' fogalma úgy, hogy egységeinek lehessen tekinteni a szövegeket is?
- (2) Célszerű-e a saussureiánusnak nevezett elméleti keretben a szövegeket is a nyelvhasználat körébe tartozó egységeknek tekinteni?

Az *első* kérdésre a válasz egyértelműen: *nem*. Ha a nyelvi rendszerre vonatkozó ismereteinket leíró *grammatikát* – a chomskyánus elméleti keret klasszikus koncepciójának megfelelően – egy fonológiai/morfológiai és szintaktikai alapkomponeusból, valamint egy fonetikai és egy szemantikai interpretáló komponensekből álló diszciplinának tekintjük, egy tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc leírása számára nem hozható létre olyan *szintaktikai* alapkomponeus – s ennek következtében olyan fonetikai és szemantikai interpretáló komponens sem –, mint amilyen a mondatokéra.

De a *második* kérdésre is célszerű *nemmel* válaszolni. A *mondatoknak* mint saussureiánus értelemben vett nyelvhasználati egységeknek a formai szerkezete még szintaktikainak mondható ismeretek felhasználásával leírható; akkor is, ha az esetek többségében ugyanazokból a mondatösszetevőkből egymástól különböző szórendi elrendezést mutató mondatok hozhatók létre. A *mondatláncoknak* mint láncoknak a formai szerkezetét ezzel szemben nem a nyelvre (vagy nem kizárólag a nyelvre) vonatkozó ismeretek határozzák meg, hanem egyrészt az arra a világdarabra vonatkozóak (is), amely az elemző feltételezése szerint az adott mondatláncban kifejezésre jut, másrészt az arra a kommunikációszituációra vonatkozóak (is), amelyben az adott mondatlánc valamilyen funkció betöltése céljából használva lett.

A mondatláncként megjelenő szövegek tehát nem a nyelvi rendszer használatának, hanem a nyelvi rendszerre és a világra vonatkozó ismeretek *egyidejű* használatának az egysége.

Míndezeek következtében célszerűnek látszik

- a *nyelvi rendszert* chomskyánus módra értelmezni, azaz a mondatokat a nyelvi rendszer egységeinek tekinteni, a mondatláncokat, illetőleg mondatlánc nagyságrendű szövegeket azonban nem;
- a *nyelvi rendszer egységei* és a *nyelvi rendszer használatának egységei* között olyan különbséget tenni, hogy a rendszer egységeit (valamennyi szinten) pragmatikai paramétereiktől megfosztott használati egységeknek tekintjük, s ezzel egybehangzóan a használati egységeit (valamennyi szinten) pragmatikai paraméterekkel ellátott rendszeregységeknek; más szóval: nyelvhasználatról csupán a nyelvi rendszer egységeinek használatával kapcsolatban beszélni;

- a *szöveg* fogalmát olyan módon értelmezni, hogy a *szöveg* (mint teljes jelkomplexus) értelmezésének kategóriái ne függjenek se a nyelvi rendszer elméletének, se a nyelvi rendszer egységei használata elméletének kategóriáitól, de ne függjenek a szövegként értelmezett egység komplexitásától, kvantitatív nagyságrendjétől se; egy ilyen értelmezés azonban természetesen nemcsak hogy nem zárja ki, hanem továbbra is megköveteli, hogy a szövegek kompozíciós elemzésénél a mondat nagyságrendű szövegösszetevőkkel kapcsolatban mind a rendszerre, mind a rendszer elemei használatára vonatkozó ismereteket is alkalmazzunk.

Ezek alapján a 'verbális szöveg' fogalmának értelmezése a következő lehet.

A verbális szöveg egy adott vagy feltételezett kommunikációs-situációban egy adott vagy feltételezett funkciót betölteni képes, kizárólagosan verbális elemekből álló jelkomplexus, amelytől az adott vagy feltételezett kommunikációs-situáció és funkció természetétől függően vár(hat)unk el összefüggőséget és folytonosságot.

A 'verbális szöveg' terminus használatát az indokolja, hogy a hatvanas évektől kezdve „szöveg”-nek kezdtek nevezni különféle (nem csak *verbális elemekből* felépített) szemiotikai elemkonfigurációkat.

2. Ahogy a bevezetőben említettem az 1. táblázat feladata az, hogy a *magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai textológiájának* mind horizontális, mind vertikális diszciplináris környezetét szemléltesse. Ebben az alfejezetben ezekhez a környezetekhez fűzök néhány kommentárt.

2.1. Lássuk először A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA *horizontális* diszciplináris kapcsolatait.

2.1.1. Ami a szóban forgó *textológia* és a *magyar nyelv nyelvészete* kapcsolatát illeti, világos, hogy

- egyrészt e textológiának szükségképpen rendelkeznie kell egy, a *magyar nyelv nyelvészete* komponenssel (ez utóbbi felépítéséhez lásd az 1. táblázat középső szektorának jobb oldali oszlopát);
- másrészt a *magyar nyelv nyelvészete* ezt a komponens szerepet csak akkor tudja betölteni, ha felépítésében eleget tesz a szóban forgó textológia által vele szemben támasztott követelményeknek.

2.1.2. Ami a szóban forgó *textológia* és a *magyar nyelvű szövegek textológiai társdiszciplinái* (azaz a *magyar nyelvű szövegek poétikája, verstana, narratológiája, retorikája stb.*) horizontális kapcsolatát illeti, ez a kapcsolat – pontosabban a textológia és az említett diszciplinák között kívánatosnak tartható munkamegosztás – még nem tisztázott kellőképpen. Ezt a kérdéskört illetően jelenleg nagyjából a következő mondható. Célszerűnek látszana, ha

- a *poétika* a textológiai operációkat meghatározó/vezérlő (széles értelemben vett!) szövegtipológiai diszciplínává alakulna;
- a *verstan*, a *narratológia*, a *retorika* (valamint a funkciójuk szempontjából velük rokonítható más diszciplínák) a textológiával 'zökkenésmentesen együtt alkalmazható' diszciplína formáját öltenék;
- a *stilisztika* és *esztétika* pedig a textológiai interpretáció eredményeire épülő értékelő interpretatív diszciplínákká válnának.

A textológia – komplexitása következtében – a nyelvészeti diszciplínák vonatkozásában a domináns diszciplína szerepét játssza, a textológiai tárdiszciplínák – azaz a poétika, a verstan, a narratológia stb. – vonatkozásában ez a szerep az egyértelműen meghatározandó 'kooperativitás' jellegét öltheti.

2.1.3. A 'vertikális tengelyű hengerpalást' a textológiai tárdiszciplínákat, a szemiotikai textológiát, valamint a nyelvészeti diszciplínákat egymással olyan relációba hozza, amelyben a három tartomány (három oszlop) bármelyikének diszciplínái 'szomszédosak'-ká válnak a másik két oszlop diszciplínáival. Ez a szomszédosság egyfelől azért szükséges, mert a poétika, verstan stb. operációi a maguk részéről szintén igénylik a nyelvészeti diszciplínák kooperációját, másrészt a nyelvészeti diszciplínák végleges felépítésének meghatározásánál az ezek által a diszciplínák által a nyelvészettel szemben támasztott követelményekre éppúgy tekintettel kell lenni, mint a szemiotikai textológia által támasztottakra.

2.2. Vizsgáljuk meg ezek után röviden A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA *vertikális* diszciplináris kapcsolatait.

2.2.0. A vertikális diszciplináris kapcsolatokat illetően mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy *a magyar nyelvű szövegek szemiotikai textológiája* éppúgy feltételez egy *általános szemiotikai textológiai* 'alapozás'-t, mint ahogy a magyar nyelv nyelvésze egy általános nyelvészetit, illetőleg a magyar nyelv poétikája, verstana stb. egy általános poétikait, verstanit stb. – Itt csupán az általános szemiotikai textológiára vonatkozó néhány megjegyzésre szorítkozom.

Az általános szemiotikai textológia olyan diszciplína, amelynek

- *tárgyai* az általa jelkomplexusoknak tekintett multimediális (de releváns verbális összetevővel is rendelkező) szövegek (általánosabb elnevezést használva: kommunikátumok);
- *célja* az ezeknek a kommunikátumoknak a megformáltságára, valamint létrehozására és befogadására (más szóval – a szó legtágabb értelmében vett – interpretálására) vonatkozó általános ismeretek rendszerbe foglalása, valamint ezen ismeretek alkalmazásának biztosítása;
- *módszerének* (amely a diszciplína tárgyainak, valamint céljának alárendelt) fő sajátossága az, hogy az ismeretek rendszerbe foglalása és alkalmazása során maximális explicitésre törekszik.

2.2.1. Ami *a magyar nyelvű szövegek szemiotikai textológiájának* és *az interdiszciplináris keret diszciplínáinak* a kapcsolatát illeti, ennek kérdéseivel itt nem kívánok

foglalkozni, minthogy ezeket a kapcsolatokat e kötetnek egy másik írásában tárgyalom (lásd: *A multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris keretének aspektusai*).

2.2.2. A szóban forgó *textológia* és a *makro-szövegtudományok* kapcsolatát illetően a következőket tartom szükségesnek hangsúlyozni:

- az ideális cél egy olyan szemiotikai textológia létrehozása, amely egyidejűleg valamennyi makro-szövegtudomány igényeit ki tudja elégíteni;
- ha az ideális cél nem bizonyulna megvalósíthatónak, egy olyan – valamennyi makro-szövegtudományban közösnek mondható követelményeket kielégíteni tudó – szemiotikai textológiai 'törzsdiszciplína' létrehozására kell törekedni, amelyhez modulokként lehet hozzácsatolni az egy-egy makro-szövegtudományra vonatkozóan specifikus elemeket;
- mindazonáltal mind egy ideális, mind egy modulárisan szervezett szemiotikai textológia csak *különbéle mediális összetevőkből* felépített – azaz nem kizárólag verbális – szemiotikai textológia lehet;
- ez utóbbi megállapításból következően természetesen mind a 'nyelvészeti', mind a textológiai társdiszciplinákat multimediális spektrumúvá kell bővíteni.

2.2.3. A 'horizontális tengelyű hengerpalást' a három tartomány (három oszlop) diszciplináit az interdiszciplináris keret diszciplináival és a makro-szövegtudományokkal olyan relációba hozza, amelyben a három horizontális szint bármelyikének diszciplinái 'szomszédosak'-ká válnak a másik két szint diszciplináival.

Mind a *textológiai társdiszciplináknak*, mind a *nyelvészeti diszciplináknak* az *interdiszciplináris keret* diszciplináival való kapcsolata a legáltalánosabb szinten világos: bármelyik típusú szektorális, illetőleg nyelvészeti diszciplína felépítéséhez szükség van az interdiszciplináris keret diszciplináira.

A *textológiai társdiszciplináknak* és *nyelvészeti diszciplináknak* a *makro-szövegtudományokkal* való kapcsolata még nem mondható kielégítő módon tisztázottnak.

A *makro-szövegtudományok* a maguk módján állnak kapcsolatban az *interdiszciplináris keret diszciplináival*, amelyeket felépítésük során igénybe kell vegyenek; az interdiszciplináris keret diszciplinái mindkét szomszédos horizontális szint diszciplináival szemben bizonyos függetlenséggel rendelkeznek.

3. Befejezésül néhány szót a MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJÁNAK *alkalmazásáról*, amellyel kapcsolatban beszélhetünk egy inkább *elmélet* irányultságú és egy inkább *gyakorlat* irányultságú alkalmazás lehetőségéről.

Az *elmélet* irányultságú alkalmazás keretébe sorolható a szemiotikai textológiának az a funkciója, amelyet a poétika, verstan, narrativika, retorika stb. feladatkörének a tisztázásában betölthet, mind ami e diszciplinák szemiotikai textológiához való viszonyát, mind ami e diszciplinák egymáshoz való viszonyát illeti.

A *gyakorlat* irányultságú alkalmazás keretébe tartozónak tekinthető mindazoknak a funkcióknak az ellátása, amelyeket a szemiotikai textológia a makro-szövegtudományokban – a legáltalánosabb értelemben vett 'interpretáló elmélet'-ként – betölthet.

Az 1. táblázatban vázolt diszciplináris és interdiszciplináris keretben természetesen az úgynevezett 'alkalmazott nyelvészet' tárgyainak, céljainak és módszereinek a meghatározása is újragondolandó.

Ami végül a multimediális, de dominánsan vagy equidominánsan verbális szövegek interpretálását is feladatának tekintő szemiotikai textológiát illeti – amihez képest a verbális szövegek szemiotikai textológiája egy parciális textológiai diszciplína –, célszerű annak egy *általános pedagógiai* alkalmazásáról is beszélni. Ez egy olyan *studium generale* program létrehozását jelenti, amelynek a szóban forgó textológia az egyik alapösszetevője.

SOME ASPECTS OF THE DISCIPLINARY CONTEXT OF THE SEMIOTIC TEXTOLGY FOR THE HUNGARIAN LANGUAGE TEXTS

JÁNOS S. PETŐFI

In this paper the disciplinary context of the semiotic textological research is described and commented. The disciplines of this context belong to the following four classes: (a) the linguistic disciplines (grammar and text linguistics), and (b) the disciplines of the textological neighbourhood (poetics, rhetorics, narrativics etc.) – on the horizontal level; (c) the disciplines of the interdisciplinary foundation (philosophy, semiotics, theory of communication, psychology, sociology etc.), and (d) the disciplines applying textological instruments (humanities and sciences) – on the vertical level. For the adequate elaboration of the semiotic textology it is necessary to know the mutual relations existing among these four classes.